

Нова парадигма соціальної рівноваги в умовах падіння життєвого рівня населення

Перехід до глобальних реформ в економіці прищепив у суспільну свідомість поняття ринкової кон'юнктури, конкуренції виробників товарів і послуг, пошуковців роботи тощо. А ще концептуального значення набуло розуміння економічної рівноваги: відповідність попиту і пропозиції.

Соціальна рівновага в суспільстві, організованому за ринковими критеріями, визначається прийнятним рівнем економічної забезпеченості і становищем в державі для всіх верств населення. Іншими словами, середньозважений показник оцінює оптимальні статки сім'ї відносно груп родин з ідентичними соціально-демографічними характеристиками та соціально-демографічним потенціалом.

Стабільною можна вважати ситуацію, при якій особа чи сім'я невдоволені становищем, проте мають реальну можливість за рахунок власної активності на ринку праці поліпшити своє матеріальне благополуччя. Втім, завжди неодмінною умовою функціонування ринкової економіки виступає економічна нерівність. Це аксіома. Головне, щоб зберігалася соціальна рівновага, бо в такому суспільстві особливої напруги не повинно виникати між представниками різних категорій населення.

Чи реально досягти такої стабільності? У розвинених країнах світу ефективно взаємодіють державні та громадські інститути. Паритет досягається шляхом створення і постійної підтримки необхідного рівня чесного соціального партнерства, громадянського розуміння того, що в суспільстві серйозних перекосів допускати не слід. Тому розвинені країни гостро реагують на будь-які порушення визначених, зрозумілих і загальноприйнятих правил гри, які обумовлені соціальною етикою і підтримують прийнятний рівень життя населення.

Ділова ж етика на Заході і вже у нас створена на принципах вигоди. Особисте і колективне поєднуються, якщо бізнесові намітки започатковують союзи ділових людей, спілки чи товариства, що працюють на спільний інтерес – прибуток. З нього йдуть відрахування у бюджет, а звідти фінансуються різні державні потреби, в тому числі й соціальні програми.

Кажуть, тратити гроші вигідно, якщо витратити їх доцільно. Відповідна підтримка державою тих, хто потребує її допомоги, має пріоритети. Перевага у фінансуванні бюджетом соціальних відрахувань віддається програмам, спрямованим на зняття напруги, яка виникає внаслідок посилення тих чи інших факторів соціальної нерівності і зниження життєвого рівня певної частини населення. А що стає першочерговим – те і є головним.

Грань, що розділяє багатих і бідних, вважав видатний російський вчений початку ХХ століття П. Сорокін, стає або ширшою, або вужчою. Він назвав її економічною стратифікацією, яка має кілька проявів. По-перше, життєвий рівень населення не є постійним, а весь час трансформується відповідно до економічного середовища. По-друге, в історії сім'ї, нації, держави не існує стійкої тенденції, вічної в часі, до процвітання або ж зубожіння. Ці процеси відбуваються, так би мовити, як рух вперед і назад лише в певний період. А тому чітко окреслюються часові цикли: менш тривалі в діловій активності і великі – у соціальній сфері. У своїх працях П.Сорокін зосередився на проблемі рівності, виходячи з природи буття. Він заперечує, зокрема, розуміння рівності як тотожності [1]. Бо не можуть всі бути однаково розумними, обдарованими усіма талантами. Є чесні і злочинці, здорові і хворі, привабливі та не дуже. Абсурдним було б намагання звести всі людські якості до спільного знаменника. Адже в основі моралі такої тотожності завжди лежатиме приниження геніїв, творців, носіїв культури, науки, освіти, винахідників. Знівелювати першопрохідців-каменярів на шляху до нового, намагатися підвести всі грані життя під сірий стандарт – поринути в застій. Класичний приклад цьому – брежнєвська епоха Радянського Союзу.

В колишньому СРСР відбувалося не що інше, як насильницьке вирівнювання доходів представників різних професій. Задавалася своєрідна стеля, вище якої “стрибати” не годилося. Рівень життя громадян був практично однаковим, за винятком партійної еліти. Тільки-но ослабло державне регулювання, й одразу почалося блискавичне розмежування населення за майновим і фінансовим достатком. Нині кожен рядовий українець, навіть не маючи вузівського диплома, досить вільно оперує термінами “мінімальний прожитковий рівень”, “межа малозабезпеченості”.

Рівність треба розуміти по-іншому: як пропорційність в отриманні соціально-економічних та фінансових благ до заслуг кожного члена суспільства. А вже буття визначає міру цього розподілу. У ХУІІ-ХУІІІ століттях стався відхід в оцінці соціальних функцій людини від релігійних критеріїв до господарських. Через кілька наступних десятиріч домінувати почала величина капіталу. Соціалізм спробував підібрати свою мірку, викинувши гасло особистої суспільно корисної праці – основи розподілу соціальних благ. Як би не було, в ту чи іншу історичну епоху відбувався рух у розумінні корисності праці, який зміщувався від групової вигоди до особистої і навпаки.

До речі, вперше за радянської влади у 1918 році зробили спробу визначити мінімальну зарплату, відштовхуючись від прожиткового мінімуму. Сталінський режим проголосивши завершення основ соціалізму, такі дослідження зупинив. Мовляв, в СРСР немає ґрунту для бідності. Тільки через 50 років науково-дослідницькі інститути продовжили розробку теми матеріального благополуччя. Але її результати влада ретельно засекретила. КППС обнародувала лише тезу: малозабезпеченими в СРСР є сім’ї, чиї доходи нижчі від середнього в країні рівня матеріальної забезпеченості.

За часів правління Михайла Горбачова курс на перебудову призвів до визнання проблеми бідності як великої соціальної. Почалося вивчення теми, розробка методологій, спроби теоретичного осмислення масштабних явищ, породжених динамікою життя.

Що маємо нині? Україна прийняла пакет документів, які регулюють економічне буття, фінансову, податкову політику. Водночас створила законодавчу базу для соціальної підтримки малозабезпечених. Не всі нормативно-правові акти відповідають реаліям чи діють не так, як би хотілося, але певний фундамент закладено. Все ж почалося з наукового пошуку ефективної моделі економічного регулювання соціального розвитку.

Сучасна система соціальної політики в Україні стоїть на трьох китах: соціальній допомозі, соціальному захисті і соціальному страхуванні. Вони діють через різні механізми, які постійно вдосконалюються і оновлюються згідно з ринковими перетвореннями в країні, проте всі спрямовані на підвищення життєвого рівня населення.

Регулювання на полі суспільної підтримки малозабезпечених відбувається у кількох напрямках, з одночасним вмиканням кількох функціональних блоків. До них, передусім, належить система державних соціальних гарантій, яка фінансується казною країни і місцевими (регіональними) бюджетами. Механізм працює на основі принципу розподілу за схемою: від нормативного планування – до щорічного затвердження парламентом і місцевими представницькими органами влади загальних сум необхідних коштів. Паралельно йде звірка із законодавчою нормою мінімальних гарантій і наявністю коштів. Нестача грошей у бюджеті – основна причина невідповідності (що бачимо на вітчизняному прикладі) пенсій, стипендій, допомог на дітей і т. д. величині прожиткового мінімуму.

Задля об'єктивності і точності варто скористатися показником – індексом відповідності соціальних гарантій прожитковому мінімуму, котрий змінюється від нуля до одиниці. Наближення до одиниці відбувається настільки, наскільки соціальні нормативи наближаються до величини прожиткового мінімуму. Показник характеризує це співвідношення у масштабах країни, території, населеного пункту. Індекс дає уявлення про загальну ситуацію, показує її в розрізі ре-

гійонів. Є нагода для порівняльного аналізу, який може бути основою для визначення життєвого рівня населення.

Відхилення індексу від одиниці – своєрідний компас, що вказує на потребу задіяти в соціальній політиці інші заходи. На нинішній час перспективним потенціалом володіє система соціального страхування. На Заході вона працює давно і успішно. В Україні робить лише перші кроки.

Загальновідомо: ефективність діяльності комплексу соціального страхування залежить від високоякісної реалізації програм, пов'язаних з участю індивідумів у продуктивній праці, неухильним дотриманням фізичними і юридичними особами зобов'язань з відрахування у відповідні фонди страхових внесків. При цьому має бути надійно забезпечена гарантія прав страхувальників і застрахованих.

Соціальне страхування за формою і змістом ділиться на державне і приватне, на обов'язкове і добровільне. В нашій країні останніми роками розвитку набуло державне, але не менш прийнятне і дієве приватне страхування. Воно для держави економічно доцільне, зменшує навантаження на бюджет. Фінансові джерела соціальної захищеності створюються руками та умами працівників і роботодавців.

Злагоджена робота механізму соціального страхування немислима без його доступності для зайнятих суспільно корисною працею, гарантування певного рівня їх матеріального забезпечення. Не менш важливою є тристороння участь у соціальному страхуванні найманого працівника, роботодавця і держави. Важливу роль відіграють принципи солідарності – взаємодопомога всіх осіб, охоплених страхуванням, та самодопомога. Остання полягає в обов'язковості особистого фінансового внеску застрахованої особи.

У нове століття Україна вступила під знаком пенсійної реформи. Одна з її особливостей якраз і полягає в розвитку страхування. Як не прикро, а минуле десятиліття супроводжувалося гучними фінансово-комерційними скандалами, трастовими ошуканствами. Це серйозно підірвало довір'я людей до недержав-

них фінансових структур. На подолання організаційних труднощів у становленні солідних приватних фірм потрібен час. Без зусиль ніщо не вдається. Завоювання довіри людей, зміцнення її діловою репутацією та авторитетом – також. До речі, останні соціологічні опитування засвідчують потепління психологічного клімату у сприйнятті населенням добровільного страхування. Найбільш забезпечені верстви потенційно готові брати у цьому участь.

Тепер про блок соціальної допомоги. У країнах з розвинутою економікою його обсяг невеликий, бо на першому плані – програми соціальних гарантій і соціального страхування. В Україні система соціальної допомоги поки що займає досить помітне місце, що зумовлено об'єктивними чинниками суспільного розвитку. Наразі влада змушена вдаватися до безпосередніх бюджетних асигнувань на цільову підтримку різних категорій малозабезпеченого населення.

Економісти користуються показником рівня соціальної підтримки, який визначає процентне співвідношення кількості осіб з доходами на душу, нижчими від межі бідності, котрі отримують соціальну допомогу, до загальної кількості осіб з подушними доходами, меншими від межі бідності. На перший погляд, все просто. Отримано точку опори для реагування на потреби в дотаціях, субсидіях, допомагах. Насправді прагнення фінансово підтримати усіх бідних призводить лише до розпилування коштів на загаль і реальна допомога стає менш відчутною.

Як бути? Мабуть, прийнятно спершу визначити обсяги грошових ресурсів, потрібних для ефективної соціальної підтримки. З допомогою синтетичного індексу FGT (Foster-Greer-Thorbecke), апробованого на практиці в Росії, робиться розрахунок дефіциту коштів, яких бракує в доходах всього населення або окремої його соціально-демографічної групи (кількісний її склад відображається у статистичній звітності). FGT базується, зокрема, на обсягу подушного доходу, величині прожиткового мінімуму, кількості претендентів на допомогу та кількості бідних. Шляхом нескладних математичних підрахунків виво-

диться дефіцит доходів населення. Так отримуємо суму, потрібну для фінансових ін'єкцій.

Проте кризові процеси в економіці не сприяють наповненню бюджету. Пенсійний фонд, органи соціального захисту населення хронічно отримують грошей менше, ніж потрібно для виплат. Виникають “ножиці”, які також піддаються математичному обчисленню з допомогою індексу дефіциту. Показник отримуємо, коли величину дефіциту грошових доходів населення поділити на обсяг виділених на соціальну допомогу коштів.

У чому резон? Та стає очевидним взаємозв'язок блоків державних гарантій та соціальних допомог. Оскільки те і друге є комплексом складових, то завдяки згадуваним індексам можна зробити порівняльний аналіз, спрямований на визначення ефективності всієї системи соціального захисту у часовому і просторовому вимірах. Звідси – шлях до коригування планів з врахуванням важливих економічних та політичних змін.

Розуміння взаємозв'язку між фактом перетворень і його наслідком (інколи наслідок може бути побічним) допомагає правильно оцінити ситуацію з наданням соціального захисту і зробити необхідні висновки.

На ланці соціального забезпечення важелі управління перебувають в руках законодавчої та виконавчої влади, яка фінансує заходи за рахунок державних соціальних трансфертів та місцевих бюджетів. Об'єкт піклування – категорії населення, визначені в нормативно-правових документах. Їм встановлені соціальні гарантії згідно з певними нормативами, порядком їх надання, відповідними термінами.

Блок соціального страхування – сфера діяльності і державних, і приватних фінансових структур. Вони працюють в інтересах учасників соціального страхування через певні фонди (пенсійний, зайнятості, медичний тощо). Забезпечуються правові, економічні, організаційні заходи, спрямовані на виплати компенсацій і зведення до мінімуму ризику усіх учасників соціального страхування.

На векторі соціальної допомоги – захист інтересів малозабезпечених громадян та їхніх сімей. Тут коло обов'язків виконують регіональні (територіальні) мережі соціальних інститутів. Видатки на надання допомог асигнуються за рахунок місцевих бюджетів, фонду соціальної підтримки, гуманітарних допомог та благодійництва.

Соціальна рівновага в суспільстві досягається ефективною діяльністю усіх складових системи допомоги. При економічному зростанні загальна віддача механізму надання соціального захисту збільшується. Його складові працюють і розвиваються комплексно, злагоджено доповнюючи одна другу, взаємодіючи і балансуєючи в бік збільшення котрогось із потенціалів залежно від розвитку виробництва, прогресу в усіх сферах суспільного життя.

Поворот до адресного надання допомог зумовив формування бази інформаційних даних у місцевих соціальних службах. Наступний виток – цілеспрямована систематична діяльність на заданих пріоритетах, які в різних регіонах, областях і навіть районах можуть мати свої специфічні особливості. Наприклад, на територіях, що зазнали радіаційного впливу після катастрофи на ЧАЕС, питома вага чорнобильських компенсацій у загальному обсязі видатків на соціальні потреби вагома. Подібні аналоги прослідковуються і щодо районів, потерпілих від природних катаклізмів, з підвищеним рівнем безробіття чи тих, де більшість населення складають люди пенсійного віку.

Кожна проблема потребує якщо не адекватного вирішення, то, принаймні, дієвих заходів з метою пом'якшення її гостроти. В аграрних областях серед факторів, які ускладнюють ситуацію, чільне місце займає неблагополучна демографічна ситуація і напруженість на ринку праці внаслідок слабого попиту на вільні робочі руки, відсутності широкого вибору вакансій. Як правило, тут і розмір середньомісячної зарплати різко контрастує (у бік відставання) з розміром заробітків в індустріально розвинених регіонах та з загальнодержавним показником.

Збільшується потреба в допомогах. Черговий виток цін на комунальні послуги приводить у відділи субсидій все нових і нових претендентів на цей вид соціальної підтримки. Інший бік медалі – рівень прожиткового мінімуму. Останнім часом він в Україні “підстрибнув”. Прогнозують відповідне підняття мінімального рівня соціальних нормативів – заробітної плати, пенсій (до неї чи не щомісяця докидають якийсь мізер), стипендій, допомог... Виникає потреба в додаткових коштах. В бюджеті їх знайти нелегко. Окремі політичні сили намагаються на грошовій емісії, що вкрай ризиковано. Верстат банкноти надрукує – діло техніки. Загроза полягає у розкручуванні гіперінфляції, що цілком ймовірно, якщо в обігу з’являться нічим не забезпечені грошові знаки.

Стабільність національної грошової одиниці – гривні – дала поштовх до розвитку банківсько-фінансової сфери. Переборюючи шторми, в більш-менш нормальне русло увійшла кредитна політика. Приплив заощаджень у банківські установи працює на вітчизняну економіку. Водночас власники вкладів отримують прибуток. Гроші приносять гроші.

Потреба витратити є завжди. Депозитний вклад надає змогу його власнику мати банківський процент. Це, так би мовити, матеріальний інтерес особи. Паралельно з’являється і матеріальний інтерес суспільства. Грошова стабільність «проростає» у соціальній сфері новими видами страхування (поки що медичним і зайнятості), а також паростками приватних форм.

Та все ж суттєве навантаження зараз падає на програми соціальної допомоги, які певною мірою компенсують недоліки блоку соціального забезпечення. Їхня орієнтація – вибір серед бідних найбільш бідних. Адже посприяти всім одночасно просто неможливо. Доводиться періодично переглядати критерії надання допомог. Показники доходу на душу населення, прожиткового мінімуму, звичайно, враховуються при визначенні кола об’єктів соціального сприяння, але дефіцит фінансових ресурсів робить необхідною умову диференційованого підходу з врахуванням додаткових факторів оцінки життєвого рівня сім’ї (житлові умови, майнова забезпеченість, стан здоров’я, можливість додаткових до-

ходів, наявність автомобіля). Адресне “сито”, звичайно, дозволяє відсіяти частину претендентів на соціальну допомогу.

Ринкові умови значною мірою змінили свідомість громадян. Більшість почала чітко усвідомлювати: суттєве поліпшення власного життя прямо залежить від докладених зусиль, активності в пошуку особистої економічної ніші, здатності діяти чітко і оперативно, враховуючи ситуацію, створюючи матеріальні блага для себе і сім'ї. До речі, частина населення України визнає, що пристосувалася до життя в суспільстві, організованому за ринковими законами. Прийшло розуміння принципу: заробляти треба самому, як і намагатися допомогти собі самостійно. Матеріальне благополуччя – результат зусиль особи. Держава може тільки підтримати, а не забезпечити необхідним сповна.

Як оцінюють рівень свого життя ті, хто отримує доходи від праці? Мабуть, не варто робити особливий акцент на самокритеріях заможних, вони орієнтуються не на середній стандарт побутових умов, а піднімають планку запитів і потреб значно вище. Широкий же загаль вважає, що зароблених коштів вистачає лише на недорогі одяг, взуття, харчування. І хоча сучасні побутові імпортовані товари увійшли в чимало наших домівок, все ж загальний критерій не змінився: оцінка власних заощаджень зводиться до висновку, що грошових ресурсів в основному вистачає на найнеобхідніше.

Пенсіонери, взагалі отримуючи мізерні доходи через соціальне асигнування, намагаються економити на видатках на одяг, взуття, доношуючи те, що дістається від інших членів родини. У структурі їхніх витрат помітне місце займають комунальні послуги та медикаменти. Амортизатором ж у підтриманні раціону харчування виступає підсобне господарство. Споживається вирощене, отримане шляхом ведення натурального господарства.

Сучасні методики надання адресної і диференційованої соціальної підтримки організовані так, щоб оптимізувати розподіл матеріальних засобів, зосередити їх на створенні соціального захисту найуразливішим категоріям населення і підтримати мінімальний життєвий рівень. Поступово утворилися і ме-

ханізми економічного регулювання цих процесів відповідно до ситуації. Виграш полягає в тому, що виникають умови для ефективного функціонування трьох систем соціального захисту: забезпечення, страхування і допомоги.

Водночас стає очевидним й суттєвий недолік. Згадані системи розвинені нерівномірно, тому взаємовплив і взаємодія ще не є настільки сильними, щоб дати повні гарантії забезпеченості. Думається, в недалекому майбутньому, коли система соціального страхування зробить прорив до активізації недержавних її форм, перекося і недоліки вдасться ліквідувати.

Достеменно інше: аналіз емпіричного матеріалу, статистичної та інформаційної бази дозволив все-таки вивести індекси ефективності функціонування соціального захисту відповідно до кожного із його блоків. Однак усе впирається в результати економічного розвитку. Чим вони вагоміші, тим вищий рівень і більше можливостей для підтримки малозабезпечених. Альтернативи немає.

Зняття гостроти проблеми бідності – в економічному благополуччі. Досягнення того чи іншого його параметра у площині соціальних заходів допомоги означає кроки, що здійснюються задля росту соціальних гарантій у сфері оплати праці і забезпечення зайнятості населення. Паралельно йде створення для бідних сімей умов, за яких вони можуть отримати додаткові доходи через активну трудову діяльність, надання послуг, дрібне підприємництво, розширення підсобного господарства.

Суспільна політика на зменшення нерівності отримує ширші горизонти також і через підвищення мінімальних гарантій у сфері соціального забезпечення. Розвивається мережа низових ланок, які безпосередньо працюють з населенням, здійснюючи адресну допомогу найменш захищеним.

Симптоматика сфери соціальної допомоги – це, наче відкрита книга. Вона дає знання, якими можна і необхідно користуватися.

Література

1.Сорокин П.А. Дальняя дорога: Автобиография.– М., Изд.центр “Терра”.–1992.

Рецензія

на статтю “ Нова парадигма соціальної рівноваги в умовах падіння життєвого рівня населення” докторанта Ради по вивченню продуктивних сил НАН України Брича В.Я.

В статті проведений аналіз системи соціального захисту, визначені умови та фактори, які регулюють соціальну рівновагу в суспільстві та впливають на життєвий рівень населення.

Соціальна рівновага в суспільстві досягається ефективною діяльністю усіх складових системи соціальної допомоги. При економічному зростанні загальна віддача механізму надання соціального захисту збільшується. Його складові працюють і розвиваються комплексно, злагоджено доповнюючи одна другу, взаємодіючи і балансуєючи в бік збільшення котрогось із потенціалів залежно від розвитку виробництва, прогресу в усіх сферах суспільного життя.

Стаття підготовлена на належному фаховому рівні і може бути опублікована в фахових виданнях.